

Hollandsk landbrugshistorie

Institutionelle rammer og historiografi¹

af Jan Bieleman

Synet på landbrugets og landbosamfundets historie i Holland har ændret sig radikalt, siden H. J. Koenen i 1858 udgav *Den nederlandske bondestand historisk beskrevet*.² Vor viden om emnet er – især inden for de seneste tre-fire årtier – øget betydeligt, og opsigtsvækkende resultater er opnået. I samme periode har landbrugshistorien opnået anerkendelse som en specialdisciplin inden for historieforskningen; som et særegent fag med egne problemer og metoder. I denne artikel vil jeg forsøge at give et overblik over landbrugshistoriens resultater i Holland gennem de seneste fem årtier, idet jeg koncentrerer mig om behandlingen af perioden 1500-1950. Efter en skitse af de institutionelle rammer vil jeg forsøge at give en statusrapport ved at nævne de betydeligste publikationer siden 2. Verdenskrig.

De institutionelle rammer

Først de institutionelle rammer. Den ældste institution inden for udforskningen af landbrugets historie i Hol-

land er det private selskab "Studiekreds for landbrugets historie", i 1967 omdøbt til "Selskabet for landbrugshistorie".³ Den blev stiftet i marts 1939 af jordbundsforskeren dr. Oosting fra Landbrugsuniversitetet i Wageningen og fritidslandmanden Addens fra Groningen. I begyndelsen var flertallet af medlemmerne enten akademikere tilknyttet landbrugsuniversitetet eller praktiske landmænd. Historikere, geografer, arkæologer, sociologer og antropologer kom dog snart til, og forskydning af talforholdet mellem medlemmer med henholdsvis landbrugsfaglig og historisk baggrund har gennem de seneste to årtier haft stor betydning for selskabets – og hele fagets – udvikling. I 1975 var forholdet mellem landbrugere og historikere 6:5. I begyndelsen af 1990'erne var det næsten 6:10 med et samlet medlemstal på ca. 330.

En af selskabets vigtige aktiviteter er møder hvert andet år. I samklang med den da fremherskende retshisto-

Oversættelse: Bo Fritzboeger

Jan Bieleman, professor, Rural History Group, Department of Social Sciences, Agricultural University Wageningen, Holland. Har bl.a. skrevet om forandringer og forskelle i hollandsk landbrug 1500-1950.

riske tilgang til landbrugshistorien omhandlede disse møder før 1965 først og fremmest de forhistoriske og middelalderlige perioder. Efter 1965 har emnevalget imidlertid ændret karakter, således at industrialismens tidsalder er kommet mere i forgrunden. Denne udvikling har i øvrigt kendetegnet fagets generelle udvikling.

Et andet væsentligt virkefelt for Selskabet for landbrugshistorie er dets udgivervirksomhed. Det har sin egen skriftrække, *Agronomisch-Historische Bijdragen*, af hvilket første bind udkom i 1948. Siden er der udkommet 15 bind.

Umiddelbart efter 2. Verdenskrigs afslutning oprettede Addens og historikeren Van Winter Hollands *Agronomisk-Historiske Institut* ved Universitetet i Groningen.⁴ Bag oprettelsen stod en stiftelse af samme navn, *Landbrugsministeriet og Landbrugsforeningen*. NAHI, som det sædvanligvis kaldes, begyndte sin virksomhed i 1950, og den bestod gennem mange år primært i dokumentation og indsamling af alle former for kilde-materiale. Det udarbejdede tillige en international landbrugshistorisk bibliografi; en aktivitet som beklageligvis ophørte i 1975, selv om arbejdet med en national bibliografi endnu fortsatte nogle år.

Kort efter oprettelsen begyndte NAHI at udgive skriftrækken *Historia Agriculturae*, som nu består af 21 bind.

Gennem de første år bestod serien først og fremmest af landbrugshistoriske kildeudgaver, men siden 1980 er stadig flere afhandlinger blevet optaget. Serien har dog opretholdt sin dominerende landbrugshistoriske karakter. Instituttet, som er delfinansieret af Landbrugsministeriet, blev i 1983 indlemmet i Det Humanistiske Fakultet ved Groningen Universitet, hvorved det også blev ansvarlig for undervisningsopgaver. Og dets status er for nylig blevet styrket.

Ikke længe efter oprettelsen af NAHI blev B. H. Slicher van Bath udnævnt til lektor i landbrugshistorie, økonomisk historie og socialhistorie ved universitetet i Wageningen, og kort tid senere til professor ved universitetet i Groningen. Hans udnævnelse i Wageningen var primært tænkt som en støtte til den spirende uddannelse af landbrugs-sociologer. Og for at understrege kontinuiteten og fagets tilstedeværelse i Wageningen blev den unge agronom Roessingh udnævnt til adjunkt. I Wageningen blev der yderligere grundlagt et *Landbrugsmuseum* med den hidtidige direktør ved NAHI i Groningen, dr. Van der Poel, som dets første leder.⁵

Da Slicher van Bath i 1956 blev professor i Wageningen, skabtes "Afdelingen", senere "Faggruppen" og i dag "Sektionen for landbrugshistorie". Indenfor få år skete der en omfattende forøgelse af staben og et ambitiøst forskningsprogram, der skulle tage

sig af fortidens faglige efterslæb, blev påbegyndt. Før 2. Verdenskrig havde snævert retshistoriske publikationer domineret hollandsk landbrugshistorie, idet forskere analyserede middelalderens mangfoldighed af retsinstitutioner. Sideløbende havde landbrugskandidater i Wageningen indsamlet ganske detaljerede oplysninger om landbrugets historiske udvikling siden det sene 1800-tal.

Det kom derfor næppe som nogen overraskelse, at Slicher og hans medarbejdere, da de påbegyndte deres arbejde i Wageningen i 1956, koncentrerede sig om *l'Ancien Regime*, perioden 1500-1800. Det var indlysende, at dette var den periode, man vidste mindst om.

Allerede fra begyndelsen indså de, hvor vigtigt det var at angribe emnet bredt. Behovet for at udvide det historiske perspektiv udsprang så at sige af, at hele samfundet i denne periode måtte anskues som "landligt". Temaet for deres undersøgelse blev derfor udvidet til en vidtfaavnende social og økonomisk beskrivelse af det førindustrielle samfund i dets helhed. Og først da der var opnået gode resultater inden for dette brede tematiske felt, begyndte landbefolkningens og landbrugets historie at tage form som et selvstændigt speciale. Heller ikke her slog overfladisk formulerede spørgsmål imidlertid til. Man indså snart, at for at forstå den generelle landbrugsudvikling var det også nød-

vendigt at analysere de traditionelle dyrkningsmetoders teknologiske aspekter. Ved siden af sociale og økonomiske faktorer tiltrak landbrugsproduktionens teknologiske og økologiske sider sig følgelig stadig større interesse.

Afdelingens skriftrække, A. A. G. Bijdragen, blev skabt til offentliggørelse af de ganske lange artikler, som afdelingens ansatte skrev. Dens første bind udkom i begyndelsen af 1960'erne, og der findes nu 36 bind, idet det 37. er under forberedelse. Serien har, uden overdrivelse, haft stor indflydelse på hollandsk historiskrivning, selv om en nærmere gennemgang afslører, at kun et begrænset antal bind indeholder landbrugshistoriske studier i snæver forstand.

Siden 1970'erne har der fundet landbrugshistorisk forskning og undervisning sted ved andre hollandske universiteter og halv-akademiske institutioner, for eksempel Fryske Akademie i Leeuwarden,⁷ de historiske institutter ved universiteterne i Amsterdam, Leiden, Utrecht, Nijmegen og Tilburg og Det Socialhistoriske Center for Provinzen Limburg i Maastricht.⁸ Også Instituttet for Dokumentation og Forskning i Historiske Gårde i Holland (SHBO), der blev grundlagt i 1960, skal nævnes.⁹ Formålet med instituttet, som er knyttet til Fri-landsmuseet i Arnhem, er dokumentation og analyser af landbebyggelsens arkitekturhistorie i al dens

mangfoldighed. Dette arbejde er nået meget længere inden for de seneste to årtier, idet gårdsanlæggene og deres udvikling nu betragtes som et vigtigt udtryk for landbrugserhvervet og dets udvikling.

En kort historiografisk oversigt over tiden efter 1500.

Det er nu min hensigt at give en kronologisk oversigt over de mest iøjnefaldende og betydningsfulde behandlinger af det hollandske landbrugs historie fra det 16. århundrede og fremefter. Efter nogle indledende bemærkninger og omtale af enkelte væsentlige, ældre fremstillinger, vil jeg som nævnt koncentrere mig om bøger og artikler efter 1945.

Koenens bog om det hollandske landbrugs historie fra 1858, som jeg omtalte i begyndelsen, kan opfattes som den første behandling af emnet. Det næste vigtige skridt blev taget, da den Kongelige Hollandske Landbrugskongres i 1860'erne påtog sig at udarbejde en *Fortegnelse over materiale til det hollandske landbrugs historie og statistik*. Den blev udgivet i 1874 af Sloet tot Oldhuis og Van Itersson.¹⁰ I 1902-04 udkom så en publikation, der til dels stadig indeholdt vigtige retshistoriske elementer, *Blinks Bondestandens og landbrugets historie i Nederlandene*.¹¹

Som led i festligholdelsen af det hollandske kongedømmes 100-årsjubileum udgav Landbrugsministeriet i 1913

Det hollandske landbrug i tidsrummet 1813-1913.¹² Den viden, som gennem 17 forskellige forfatteres bidrag blev samlet i denne bog, var allerede udpræget landbrugsfaglig, selv om der tillige indgik en del retshistoriske elementer. Også en håndbog med titlen *Det hollandske landbrugs historie 1795-1940*, som i 1943 blev udgivet af en gruppe forfattere med Z. W. Sneller i spidsen, var snævert agronomisk i sin behandling af emnet.¹³ En betydelig del af bidragyderne til denne bog, hvis anden udgave kom i 1951, havde tilknytning til Landbrugsuniversitetet i Wageningen.

De institutionelle rammer, der allerede er beskrevet, og som i det væsentlige blev skabt efter 2. Verdenskrig, har bidraget afgørende til de fremskridt inden for landbrugshistorien, der siden er sket. Ser vi på periodens historiografi og koncentrerer os om udgivelser efter 1945, er et af de mest slående kendetegn den regionale og regionaliserende tendens. Betragter man for eksempel Brouwers 2-binds bibliografi fra 1974, som indeholder næsten 5.000 titler og var tænkt som et supplement til Sloet og Van Iterssons liste fra 1874, er den baseret på en inddeling efter de elleve provinser, hvoraf vort land dengang bestod. Denne systematik var utvivlsomt blevet til under indflydelse af det hollandske arkivvæsens regionale struktur, men selvfølgelig også af en særlig form for regional chauvinisme, men vigtigst var dog selve landbrugets

væsen. Selv for udefrakommende er den store variation af landbrugssystemer således et af landets mest iøjnefaldende særkender. Undersøgelser af bestemte sektorer eller temaer inden for landbruget, som Van der Poels *100 års landbrugsmekanisering i Holland* fra 1967 eller Trienekens analyse af den nationale landbrugsproduktions betydning for fødevarerforsyningen under 2. Verdenskrig (1985) er forholdsvis sjældne.¹⁴

Jeg vil nu give et kronologisk overblik over de vigtigste aspekter af regionale eller regionaliserende studier udkommet efter 1945. Først må jeg nævne Boumans *Landbrugets historie i Zeeuw i det 19. og 20. århundrede*, udgivet i 1946.¹⁵ Dens brede fremstilling fulgte den periodisering, der kendtes fra almindelig historieskrivning. Nogle år senere udkom Addens bog *Groningens Landbrugsselskabs 'spørgsmål' 1852-1941*, der imidlertid blot udfoldede et apparat til udforskning af provinsens landbrugshistorie i den berørte periode.¹⁶ To år senere udkom et tobindsværk af Spahr van der Hoek om Frieslands landbrugshistorie.¹⁷ Dette monumentale værk behandler den brede landbrugsudvikling, hvoraf dele føres op til samtiden.

Selv om næppe mange opfattede det sådan i datiden, var Slicher van Bath *Et samfund under pres* både tematisk og metodisk et nybrud inden for det hollandske landbosamfunds historiografi.¹⁸ Bogen, som udkom i 1957,

er et studie af provinsen Overijssels landbrugshistorie op til ca. 1850. Selv om fremstillingen var bredt anlagt set i et snævert landbrugshistorisk perspektiv, kan den synes en smule tynd for os i dag. I lyset af nyere undersøgelser virker Slichers klippefaste tro på det traditionelle landbrugs uforanderlighed i denne provins for eksempel ganske overraskende. I hans øjne var traditionelt landbrug simpelthen hverken i stand til at forøge produktion eller produktivitet.

I 1964 udkom så Philips med fleres bog om landbrugshistorien i vor sydligste provins Limburg, som siden er blevet genudgivet.¹⁹ Den vakte opsigt ved sin moderne behandling af emnet, og endnu mere moderne i udformning og problemvalg var Hille de Vries' disputats *Landbrug og befolkning i Friesland under landbrugskrisen 1878-95*.²⁰ Bogen giver en omhyggelig og detaljeret analyse af den vegetabilske produktions udviklings-træk i de nordlige dele af provinsen under den såkaldte "store depression".

Kort tid efter udkom tre indflydelsesrige studier af hollandsk landbrugshistorie. Det drejede sig i 1972 om Van der Woudes undersøgelse af den nordhollandske region Noorderkwartier og Fabers af provinsen Friesland.²¹ De behandlede begge perioden 1500-1800. Den tredje bog, der udkom i 1974, var skrevet af outsideren Jan

de Vries og behandlede hele republikkens landbrugsøkonomi i perioden 1500-1750. I van Woudes og Fabers bøger spillede landbrugsudviklingen kun en relativt begrænset rolle i en meget videre tilgang, og kun få sider af begge disse voluminøse værker behandler landbrugsmæssige forhold i snæver forstand. I Jan de Vries' undersøgelse fik landbruget mere plads som en økonomisk sektor. I tilbageblik synes bogens betydning dog især at ligge i dens tilskyndelse til diskussion af det hollandske landbrugs udvikling og dennes konsekvenser for hele samfundsøkonomien gennem perioden 1500-1750 i almindelighed og i Den Hollandske Guldalder i særdeleshed.

Særegent regional i sin tilgang fulgte dernæst i 1974 *Landbrugets historie i Beijerland* af den i Wageningen uddannede C. Baars.²² Den beskæftigede sig med agerbrugets udvikling fra den 16. til det 19. århundrede på en af øerne i den sydlige del af provinsen Syd Holland. Et centralt element i Baars' fremragende bog er dens påvisning af det ældre landbrugs fleksibilitet og opmærksomheden på økologiske faktorerens betydning.

I 1976 udgav H. K. Roessingh fra Wageningen så sin bog om hollandsk tobaksdyrkning i 16- og 1700-årene, kaldet *Indenlandsk Tobak*.²³ Selv om den beskriver blot en enkelt kulturplantes dyrkningshistorie, har bogen en langt videre betydning, idet den

også er mere eller mindre regional i sin tilgang. Mere end nogen tidligere bog gav den hollandske fagfæller kendskab til, hvordan såkaldt "traditionelle" landmænd i de centrale og østlige dele af Holland tænkte og handlede, når de passede deres landbrugsproduktion i et spændingsfelt mellem det internationale marked og de økologiske grundvilkår. I 1979 gav Roessingh atter et værdifuldt bidrag til det hollandske landbrugs historio-grafi med sit storslåede kapitel om perioden 1650-1815 i bind 8 af *Hollands almindelige historie*.²⁴ For første gang blev der her givet et udtømmende og systematisk billede af, hvordan landbruget i forskellige regioner reagerede på de forværrede økonomiske forhold under den langvarige tilbagegang efter 1650.

Da Van Zandens phd-afhandling om hollandsk landbrugs økonomiske udvikling i 1800-tallet udkom i 1985 – ligeledes i A. A. G. Bijdragen – var en ny kurs sat. Selv om der egentlig var tale om en makroøkonomisk undersøgelse, blotlagde dette gennemført analytiske studie for første gang detaljeret den landbrugsøkonomiske dynamik 1800-1914 i dens regionale mangfoldighed.²⁵ To år senere, i 1987, udkom min egen *Landbrug på Drentes sandjord 1600-1910*.²⁶ For første gang behandlede en hollandsk undersøgelse af denne karakter en så lang periode på tværs af Napoleonstidens brud: fra 1600-årene til vort eget århundrede. Indtil da havde sandjordsregionernes land-

brugsøkonomi været betragtet som afsondret fra den omgivende verden, fra 'big economy'. Det dominerende landbrugssystem ansås stort set for uforanderligt. Min undersøgelse kunne imidlertid vise, at Drentes bønder i høj grad måtte forholde sig til verdensøkonomiens luner og svingninger.

Samme år udgav Crijns og Kriellaars, der allerede var to store navne i Brabants landbrugshistoriske cirkler, første bind af deres værk om landbrugssystemer i denne sandjordsprægede provins.²⁷ Sammen med andet bind, der udkom i 1992, gav bogen et overblik over landbrugsudviklingen 1800-1930. Selv om metoder og problemvalg er ganske traditionelle, indeholder begge bind bunker af information, og de viser, hvordan landbruget i Brabant slog ind på en fuldkommen ny kurs efter 1890.

I 1992 udkom så en væsentlig bog af Peter Priester om landbrugshistorien i den nordlige provins Groningen som led i serien A. A. G. Bijdragen.²⁸ Med udgangspunkt i en meget bred problemformulering diskuterer forfatteren landbrugets grundlæggende ændringer gennem det 19. århundrede. Anvendelsen af nye landbrugsmetoder førte til en voldsomt reduktion i brakarealet, en forøgelse af det besæede areal og en udvidelse af husdyrholdet. Priester kuldkastede dermed en ved talrige lejligheder – senest i 1985 – fremsat hypotese af landbrugs-sociologen Hofstee fra Wageningen.²⁹

To meget forskellige bøger blev udgivet af Groningen-forskerne Pilat og Knibbe. Pilat gengiver i *Hollandsk landbrugsekspor* fra 1989 komplette talserier fra 1846 til 1926.³⁰ Knibbes afhandling *Landbrug i Holland 1851-1950* fra 1993 går langt videre.³¹ Den udgør således et dristigt forsøg på at sammenfatte den hollandske landbrugsproduktion i samlet input, output og tilført værdi.

Til slut vil jeg gerne nævne to bøger om de to sydlige provinser. Den første hedder *Landbrugets historie i Limburg*, blev udgivet i 1992 af Jansen og Rutten og beskæftiger sig (som supplement til en bog fra 1964) med det 20. århundredes udvikling.³² Den anden, fra 1996, er en ret håndværksmæssig undersøgelse af udviklingen af de første andelsmejerier i Brabant og Limburg af sociologen Jeanine Dekker.³³

Naturligvis er der gennem de seneste 4-5 årtier publiceret meget mere om hollandsk landbrugshistorie. Der er skrevet mange små, fine artikler, som har bidraget til at gøre billedet af landbrugets historie mere fuldstændigt. Michael Wintles særdeles anbefalelsesværdige, annoterede og selektive bibliografi i *Agricultural History Review* (1991) indeholder mere end 130 titler, hvoraf næsten alle er efter 1950.³⁴ Den bibliografiske registrering, der i årene 1964-1980 blev ført ved NAHI i Groningen, indeholder mere end 2.200 titler trykt i forskellige

bind af dets skriftrække *Historia Agriculturae*.

Alle de nævnte publikationer har bidraget afgørende til udviklingen af et nyt syn på hollandsk landbrug i nyere tid. De har vist, at det hollandske landbrug og dets bondeøkonomi var langt mere dynamisk og fleksibel end ældre skribenter antog. Dette var også et af hovedtemaerne i min egen undersøgelse *Landbrugets historie i Nederlandene 1500-1950*, der udkom i 1992. Her påviser jeg ikke alene, at 1850, 1890 og 1950 var betydningsfulde brudflader i landbrugets udvikling, men også at vigtige forandringer havde fundet sted længere tilbage i historien. Det, som fremstår stadig mere tydeligt, er billedet af en fantastisk mangfoldighed af landbrugssystemer, som hver især var tilpasset sin egen økonomiske og økologiske niche. Samtidig gøres der stadig flere forsøg på at beskrive såvel systemernes sammensatte karakter som de indbyrdes relationer, der var betinget af en højt udviklet infrastruktur – i såvel fysisk som mere abstrakt forstand.³⁵

Det er endvidere en væsentlig ny erkendelse, at indlandprovinsernes landbrugsøkonomi var langt stærkere forbundet med kystprovinsernes (f.eks. Holland, Zeeland og Friesland) byøkonomier end hidtil antaget. Jeg har selv forsøgt at formulere denne anskuelse i en tysk artikel fra 1989. For nylig har Roessingh og Schaars bidraget afgørende til belysning af te-

maet med en omhyggeligt kommenteret genudgivelse af *Statistisk beskrivelse af landbruget i Gelder*, der udkom første gang i 1826.³⁶

Hvide pletter på kortet

Ud fra den foregående oversigt kunne man let forledes til at tro, at det hollandske landbrugs historie efter 1500 er "skrevet færdig". Men intet ville være fjernere fra sandheden. Sammenligner vi vor situation med den på den anden side af Nordsøen, må vi således indrømme, at vi blot er ved begyndelsen. Hvis vi ser på det landbrugshistoriske "kort" over Holland, er der mange hvide pletter, der venter på at blive udfyldt; også selv om vi kun betragter tiden siden middelalderen. Den forhistoriske og tidlig-historiske landbrugshistorie til og med middelalderen er stadig mere eller mindre ukendt land. Der forestår altså stadig et stort arbejde inden for såvel tematiske som mere sektoropdelte undersøgelser.

Det vil naturligvis være en vanskelig opgave at forsøge at sætte navne på de hvide pletter. Hvis vi alligevel gør forsøget inden for den regionale og regionaliserende tilgang til emnet, som er præsenteret tidligere, er det dog eksempelvis klart, at van der Woude's *Noorderkwartier* savner en opfølgning for det 19. og 20. århundrede. Da var denne del af det nordlige Holland nemlig en af Europas mest progressive regioner med hensyn til kvægavl og mejeribrug. Af samme grund ville ud-

viklingen i det 16.-18. århundrede også kunne analyseres mere dybtgående, end han dengang var i stand til. Noget tilsvarende gør sig gældende for de mejeribrugsorienterede distrikter i Friesland, Syd Holland og Utrecht. Også en revision af Spahr van der Hoeks bog om 1800-tallets Friesland, trykt i 1951, ville være ønskelig.

På andre yngre jordbundstyper (hævet havbund, flyvesand) fandtes mange særlige former for kvægavl og mejeribrug, hvorom vi stort set intet ved. Det gælder eksempelvis regionerne Rijnland og Delfland samt det såkaldte spoelingsdistrikt nær Schiedam. Her tilskyndede den subsidierede engelske eksport af byg opblomstringen af en række gindistillier, hvis affaldsprodukter (kaldet "spoeling") gjorde specialiseret produktion af kødkvæg profitabel. Også den nordhollandske fåreavl og landbrugsudviklingen i kystens klitlandskaber er temaer, som endnu er stort set uudforskede. En bog om kystprovinsernes agerbrug er under udgivelse, nemlig Peter Priesters undersøgelse af kornavl i Zeelands marskegne. Den dækker et stort behov for en moderne analyse af landbrugsudviklingen i denne engang så progressive agerbrugsregion og vil kunne sammenlignes med hans tidligere studier om Groningen. I modsætning til denne vil Priesters nye bog dog også omfatte 1600-1700-årene.

Som en pendant til Baars bog fra

1974 om landbruget i Beijerland ville en undersøgelse af landbruget på Nord Brabants hævede havbund være yderst velkommen. Og efter Priesters bog om udviklingen i Groningen i 1800-tallet er vi desto mere opsat på at vide, hvordan forholdene var i 1600-1700-årene; ikke kun i provinsens marskområder, men også i de tidligere veenkoloniën eller "tørvekolonier". Efter de seneste studier af sandjordsområderne i Drenthe, Brabant og Limburg er behovet for lignende undersøgelser af tilsvarende regioner i Gelderland og Overijssel blevet mere påtrængende. Det samme gælder for Brabants historie i nyere tid, idet provinsen da var en vigtig overgangsregion mellem Flandern og de centrale hollandske sandjordsområder.

Et af de mest iøjnefaldende huller i vor regionale landbrugshistorie er de ferskvandsaflejrede dalområder mellem floderne Maas og Rhinen. Selv om problemet for nylig har fundet sin delvise løsning ved en undersøgelse af Paul Brusse fra vor landbrugshistoriske sektion, var mangfoldigheden af landbrugssystemer særlig stor i netop dette område. Fra de fleste mindre dele af området kendes derfor kun meget generelle beskrivelser af ældre tiders landbrugssystemer.

Læseren har måske bemærket, at jeg fra at tale om provinsundersøgelser gradvis er gået over til at tale om "landbrugsregioner" eller ligefrem "landbrugssystemer". Jeg tror, at den

mest dybtgående måde at studere landbrugets historie på er at gøre det med udgangspunkt i landbrugssystemer. Metoden bygger på en opfattelse af, at landbrugsproduktion, den være sig forhistorisk eller moderne, vestlig eller ikke-vestlig, kan betragtes som et hierarki af indbyrdes forbundne systemer og undersystemer.³⁷ Men også indenfor tematiske eller sektorafgrænsede landbrugshistoriske undersøgelser er der stadig meget at gøre. Højt prioriteret er for eksempel en moderne analyse af det markedsorienterede havebrug. Sangers bog om emnet er nu forældet, om end den stadig kan fungere som en vigtig materialesamling.³⁸

To andre eksempler. Et meget væsentligt, men forsømt forskningsområde er andelsbevægelsens historie og lokale indkøbs- og afsætningsforeninger. En begyndelse er imidlertid allerede gjort af Jeanine Dekker, hvis bog jeg allerede har nævnt. Måske mere end noget andet skabte disse andelsforetagender det strukturelle grundlag for hollandsk landbrugs succes i begyndelsen af 1900-årene og især efter 1950. Noget lignende gør sig gældende for historiske undersøgelser af det fine, institutionelle netværk af

landbrugsundervisning, -forskning og -formidling, der blev iværksat af regeringen i denne periode, og som fik umådelig stor betydning for udviklingen. Dette område har Margreet van der Burg taget hul på med sin udforskning af erhvervsuddannelsen for landbokvinder, som snart publiceres. Det bringer os så til Mellemkrigstiden og årtierne efter 2. Verdenskrig, som i landbrugshistorisk sammenhæng er en periode, der endnu afventer nyopdyrkning. Der er stadig meget at gøre.

Jeg har forsøgt at beskrive nogle af landbrugshistoriens vigtigste udfordringer i Holland. Og mens der gøres store fremskridt inden for "makrohistorien", vil det blive stadig mere tydeligt, hvor stort behovet er for undersøgelser på "mikroniveau". For landbrugshistorisk viden på skalaen en eller et par gårde er et forskningsfelt, der indtil nu er blevet groft forsømt. Og det er kun undersøgelser af denne særlige type, der vil kunne give os kendskab til den individuelt agerende og besluttende landmand. Så systematisk arbejde baseret på for eksempel gårdregnskaber og andre private dokumenter vil kunne åbne nye og vigtige perspektiver.

NOTER

1. Artiklen bygger på et foredrag 9. 6. 1998 ved "Tagung der Arbeitskreis für Agrargeschichte" i Göttingen.
2. H. J. Koenen: *De Nederlandsche boerenstand historisch beschreven*, Harlem 1858.
3. "Studienkring voor de Geschiedenis van den Landbouw" henholdsvis "Vereniging voor Landbouwgeschiedenis".
4. Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut (NAHI), Oude Kijk In't Jatstraat 26, NL 9712 Ek Groningen, tlf. +31 50 36 35 949.
5. For en kort introduktion til begge institutioners historie, se: A. M. Van der Woude: *Dertig jaar afdeling Agrarische Geschiedenis*, A. A. G. Bijdragen 28, 1986, s. 1-42; Hille de Vries: "Vijftig jaar Vereniging voor Landbouwgeschiedenis", *Europa en de landbouw; visies op verleden en toekomst van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid*, red. P. C. M. Hoppenbrouwers & A. H. G. Schaars, Agronomisch-Historische Bijdragen 13, 1990, s. 1-12.
6. Rural History Group, Department of Social Sciences, Hollandsweg 1, NL 6706 KN Wageningen, tlf. +31 317 48 20 96.
7. Fryske Akademie, Coulonhûs, Doelestraat 8, NL 8911 DX Leeuwarden, tlf. +31 58 21 31 414.
8. Sociaal-Historisch Centrum voor Limburg, Boschstraat 73, NL 6211 AV Maastricht, tlf. +31 43 32 50 141.
9. Stichting Historisch Boerderij-Onderzoek, Schelmsweg 89, NL 6816 SJ Arnhem, tlf. +31 26 35 76 230.
10. Sloet tot Oldhuis, B. W. A. E. Baron & W. J. D. Iterson: *Proeve eener opgave van bouwstoffen voor eene geschiedenis en statistiek van den Nederlandschen landbouw*, 's-Gravenhage 1874.
11. H. Blink: *Geschiedenis van den boerenstand en den landbouw in Nederland. Een studie van de ontwikkeling der economische, maatschappelijke en agrarische toestanden, voornamelijk ten plattenlande 1-2*, Groeningen 1902-04.
12. Directie van den Landbouw: *De Nederlandse landbouw in het tijdvak 1813-1913*, 's-Gravenhage 1913.
13. Z. W. Sneller: *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940*, Groningen/Batavia 1943 (2. rev. udg. 1951).
14. J. M. G. van der Poel: *Honderd jaar landbouwmechanisatie in Nederland 1-2*, Wageningen 1967-83; G. M. T. Trienekens: *Tussen ons volk en de honger. De voedselvoorziening 1940-45*, Utrecht 1985.
15. P. J. Bouman: *Geschiedenis van den Zeeuwschen landbouw in de negentiende en twintigste eeuw en van de Zeeuwsche Landbouw-Maatschappij 1843-1943*, Wageningen 1946.
16. N. G. Addens: *De "vraagpunten" der Groninger Maatschappij van Landbouw 1852-1941*, Agronomisch-Historische Bijdragen 3, Wageningen 1950.
17. J. J. Spahr van der Hoek & O. Postma: *Geschiedenis van de Friese landbouw 1-2*, Leeuwarden 1952.
18. B. H. Slicher van Bath: *Een samenleving onder spanning. Geschiedenis van het platteland van Overijssel*, Assen 1957 (2. udg. Utrecht 1977).

19. J. F. R. Philips m. fl.: *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914*, Assen 1964.
20. Hille de Vries: *Landbouw en bevolking tijdens de agrarische depressie in Friesland (1878-1895)*, Agronomisch-Historische Bijdragen 7, Wageningen 1971.
21. A. M. van der Woude: *Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economisch geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw*, Wageningen 1972 (udkom også i tre bind som A. A. G. Bijdragen 16); J. A. Faber: *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale vernieuwingen van 1500 tot 1800*, Wageningen 1972 (udkom også i to bind som A. A. G. Bijdragen 17).
22. C. Baars: *De geschiedenis van de landbouw in de Beijerlanden*, Wageningen 1974.
23. H. K. Roessingh: *Inlandse tabak. Expansie en contractie van een handelsgewas in de 17e en 18e eeuw in Nederland*, Wageningen/Zutphen 1976 (også udgivet som A. A. G. Bijdragen 20).
24. H. K. Roessingh: "Landbouw in de Noodelijke Nederlanden 1650-1815", *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 8, Haarlem 1979, s. 14-72.
25. J. L. van Zanden: *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914*, Wageningen/Utrecht 1985 (også udgivet som A. A. G. Bijdragen 25).
26. Jan Bielemans: *Boeren op het Drentse zand 1600-1910. Een nieuwe visie op de 'oude' landbouw*, Wageningen/Utrecht 1987 (også udgivet som A. A. G. Bijdragen 29).
27. A. H. Crijns & F. W. J. Kriellars: *Het gemengde landbouwbedrijf op de zandgronden in Noord-Brabant 1800-1885*, Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland LXXII, Tilburg 1987.
28. P. R. Priester: *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1914. Een kwalitatieve en kwantitatieve analyse*, Wageningen 1991 (også udkommet som A. A. G. Bijdragen 31 og som *Historia Agriculturae* 24).
29. E. W. Hofstee: *Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930. Een agrarisch-economische ontwikkeling als probleem van sociale verandering*, Wageningen 1985.
30. G. Pilat: *Dutch Agricultural Export Performance (1846-1926)*, *Historia Agricultura* XIX, Groningen 1989.
31. Merijn Knibbe: *Agriculture in the Netherlands 1851-1950. Production and Institutional Change*, Amsterdam 1993.
32. J. C. G. M. Jansen & W. J. M. J. Rutten: *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw*, Maaslandse monografieën 52, Leeuwarden/Mechelen 1992.
33. J. C. Dekker: *Zuivelcoöperaties op de zandgronden in Noord-Brabant en Limburg, 1892-1950. Overleven door samenwerking en modernisering. Een mentaliteitsstudie*, Middelburg 1996.
34. For andre bibliografiske henvisninger, se: J. L. van Zanden: "Dutch economic history of the period 1500-1940: a review of the

- present state of affairs”, *Economic and Social History in the Netherlands* 1, 1989, s. 2-29; Jan Bieleman: *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950. Veranderingen en verscheidenheid*, Amsterdam 1992.
35. Jan Bieleman: “Die Verschiedenartigkeit der Landwirtschaft in den Sandgebiete der Niederlande im 16. und 17. Jahrhundert”, *Siedlungsforschung: Achäologie, Geschichte, Geographie* 7, 1989, s. 119-130.
36. H. K. Roessingh & A. H. G. Schaars: *De Gelderse landbouw bescheven omstreeks 1825. Een heruitgave van het landbouwkundige deel van de Statistieke beschrijving van Gelderland (1826)*, Agronomisch-Historische Bijdragen XV, Wageningen, 1996.
37. Jan Bieleman: “Farming system research as a guideline in agricultural history”, foredrag holdt ved det fjerde CORN Symposium om Landbrugsproduktivitet og Agrosystemer i Exeter 3.-4. maj 1997 (under udgivelse).
38. W. J. Sangers: *De ontwikkeling van de Nederlandse tuinbouw (tot het jaar 1930)*, Zwolle 1952.